

Повідайчик Оксана Степанівна,

доктор педагогічних наук, професор,

Козубовський Ростислав Володимирович,

кандидат педагогічних наук, доцент

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються питання формування толерантності студентів, зокрема, міжкультурної, яка набуває особливого значення в сучасних умовах. Наголошується на наявності значних можливостей полікультурного середовища закладу вищої освіти в цьому плані. Розкрито сутність понять «толерантність», «міжкультурна толерантність», «полікультурне середовище навчального закладу», проаналізовано основні функції толерантності, обґрунтовано завдання формування толерантності у виші.

***Ключові слова:** толерантність, міжкультурна толерантність, студенти функції толерантності, полікультурне середовище, заклад вищої освіти.*

Постановка проблеми. Особливістю сучасного суспільства є зближення країн і народів, посилення взаємодії між ними, багато культурність, глобалізація світу в цілому. Винятково пріоритетними стають дослідження питань удосконалення міжнаціонального спілкування, розробка теорії полікультурної освіти, для якої характерні посилення екзистенції змісту освіти, зростання ролі рідної мови навчання, підвищення інтересу до історичної спадщини й традицій, актуалізація ідей народної й національної культури.

Усе це приводить до необхідності змін в освіті, яка, опираючись на принципи діалогу культур, плюралізм думок, поваги прав людини, повинна розв'язати складне завдання інтеграції молоді в полікультурне середовище, засноване на загальнолюдських цінностях, формуванні готовності підростаючого покоління до діалогу й міжкультурної взаємодії.

Це завдання неможливо вирішити без формування у молоді толерантності. Особливого значення набуває проблема толерантності в поліетнічних регіонах, до яких, зокрема, належить Закарпатська область, де, поряд з українцями проживають росіяни, угорці, словаки, румуни, поляки та інші національності.

Толерантність є однією з основних універсальних цінностей сучасного суспільства. Ця універсальність пов'язана з двосторонніми процесами, які відбуваються в суспільстві: посиленням глобалізаційних тенденцій, з однієї сторони, й прагненням до збереження національної ідентичності, з іншої.

Проблема толерантності перестала бути проблемою тільки в одній із сфер суспільного життя (релігії, питаннях національних відносин та ін.), але здобула статус глобальної соціокультурної проблеми.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Різні аспекти міжнаціональних відносин вивчаються вітчизняними науковцями (В. Андрущенко, Л. Гончаренко, В. Журавський, В. Євтух, І. Мигович, Т. Семигіна та ін.). В низці публікацій розглядаються актуальні питання взаємодії культур, міжкультурного спілкування (Т. Астафурова, Ф. Бацевич, М. Галицька, О. Казакова, М. Лукашевич, К. Мальцева та ін.). Питання полікультурної освіти висвітлюються в працях Л. Воротняк, К. Баханова, О. Гукаленко, Н. Якси та ін. Теоретичне осмислення окремих аспектів формування міжкультурної компетентності і толерантності фахівців запропоновано в працях українських науковців: Т. Атрощенко, Л. Вовк, О. Грива, О. Гуренко, М. Заслуженюк, В. Кемінь, І. Ключковська, Н. Микитенко, Ю. Яценко та ін. Водночас недостатньо вивченими є питання формування толерантності студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу.

Мета статті: Розкрити сутність поняття «толерантність», обґрунтувати роль полікультурного середовища вишу у формуванні толерантності студентів.

Результати дослідження: Необхідно підкреслити, що для української мови поняття «толерантність» відносно нове і поки що не має однозначного тлумачення. В енциклопедичних словниках цей термін найчастіше

ототожнюється з «терпимістю». Так, слово «толерантність» – похідне від французького «tolerant», що означає терпимий. Подібні приклади синонімічності зазначених понять містяться і в інших мовах, наприклад, у німецькій: «Duldsamkeit» – терпимість і «Toleranz» – толерантність, терпимість. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» трактує толерантність як поблажливе, терпиме ставлення до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [3, с. 436]. Подібним чином пояснює дане поняття і «Сучасний словник іншомовних слів»: толерантність – це терпимість, поблажливність до кого-небудь, чого-небудь [5, с. 610].

У науковій літературі (О. Гуренко, Н. Паніна, Е. Соколова) толерантність розглядається, насамперед, як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості чи переваги якої-небудь однієї точки зору. У такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншого, сприйняття іншого як собі рівного, що претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди і поваги. Своє практичне вираження вона знаходить у витримці, самовладанні, здатності тривалий час терпіти несприятливі впливи.

Отже, зміст толерантності полягає в здатності суб'єкта до незалежного й критичного мислення, формування суджень, заснованих на моральних цінностях. Виховання в душі толерантності повинне забезпечувати формування цих здатностей. Толерантність людини проявляється в індивідуальній діяльності (спілкування, діалог, взаємодія) на основі ціннісних установок і орієнтацій, що визнають універсальні права й основні свободи людину.

Толерантність як особистісна риса – складне інтегроване явище, що представляє сукупність супідрядних елементів: когнітивного (поняття про толерантність, риси толерантної особистості, прояви), емоційного (емпатійність, виважене ставлення до чужої думки, культури, мови, здатність до прийняття Інших), поведінкового (вступ у продуктивні діалогові взаємини,

встановлення співробітництва й взаємодопомоги) і особистісного (стійка особистісна позиція, прояв якостей толерантної особистості: доброзичливості, гнучкості, відповідальності, впевненості в собі, відкритості й ін.).

Н. Бирко визначає толерантність як якість особистості, що передбачає терпиме ставлення до людини, враховуючи її погляди, вірування, расову приналежність, результатом якої є взаємна повага, розуміння, злагода, підтримка [1].

На думку О. Брюховецької, це – якість що характеризується ставленням до іншої людини як до рівновартнісної особистості й виявляється в свідомому пригніченні відчуття неприязні, що викликана усім тим, чим відрізняється інший (зовнішність, манери, мовлення, смаки, спосіб життя, переконання) [2].

Науковці (Г. Олпорт, Н. Пугачова, Е. Соколова) виділяють низку функцій толерантності. Так, наприклад, функція стійкості полягає у формуванні стійкого адекватного відношення до дійсності, до конкретних ситуацій, своєї поведінки і поведінки інших людей. Ця функція готує ґрунт для асиміляції інформації взаємодіючих суб'єктів, тому що конструктивна взаємодія можлива на основі адекватної самооцінки, яка є важливим регулятором поведінки. Мотиваційна функція, що спонукує до толерантності, сприяє забезпеченню формування самосвідомості, уяви про себе, виникненню потреби в самовихованні. Вона визначає склад і силу мотивації соціальної діяльності й поведінки, навчання, сприяє розширенню світогляду й розвитку життєвого досвіду, дозволяє особистості прийняти інші точки зору й бачення вирішення проблем. Адаптаційна функція толерантності дає можливість особистості, що розвивається, виробити в процесі колективної (груповий) діяльності позитивне, емоційне, стійке ставлення до самої діяльності, об'єкта й суб'єкта спільних відносин. Адаптаційна функція тісно пов'язана з вольовими зусиллями, які повинні проявлятися в людей у процесі спільної діяльності (саморегуляція, самовладання, витримка). Оціночно-прогностична функція толерантності дозволяє розширити контакти, діалоги, діяльність, конструктивно взаємодіяти з навколишніми. Сама діяльність у багатьох випадках може не бути заснована на

спільних інтересах, мотивах. Дана функція толерантності забезпечить надалі особистості можливість побудови відносин з навколишніми на основі ціннісно-орієнтаційної єдності. Інтегруюча функція толерантності є провідною й спрямована на протидію зовнішнім і внутрішнім перешкодам у процесі розвитку й існування малих груп, що загрожує збереженню групи, забезпечує її стабільність, стимулюючи подальший моральний розвиток і самовизначення особистості у спілкуванні й взаємодії, які здійснюються в групах, колективі. У цілому толерантність дозволяє в будь-яких ситуаціях не діяти проти своєї волі й не принизити співрозмовника, зберегти принцип свободи особи.

На думку вчених, слід диференціювати розуміння феномена толерантності, до складу якого входять: природна толерантність – відкритість, допитливість, довірливість, властива маленькій дитині, яка ще не асоціюється з якостями її «Я» (*толерантність типу «А»*); моральна толерантність – терпіння, терпимість, асоційована з особистістю, «зовнішнім Я» людини (*толерантність типу «Б»*); моральна толерантність – прийняття, довіра, асоційована із сутністю або «внутрішнім Я» людини (*толерантність типу «В»*).

Зупинимося на характеристиці цих типів толерантності.

Толерантність типу «А» — це природне й безумовне прийняття іншої людини, ставлення до неї як до самодостатньої істоти. Така толерантність має місце в житті маленької дитини, у якої процес становлення особистості (процес персоналізації) ще не привів до розщеплення індивідуального й соціального досвіду, до формування «персони» або «фасаду», до виникнення «подвійного стандарту», до існування відособлених планів поведінки й переживання і т.д.

З одного боку, наявність у дітей толерантності типу «А» забезпечує їм суб'єктивну, психологічну захищеність від проявів жорстокості й дозволяє зберегти позитивні відносини з батьками, а з іншого – розщеплює й невротизує їх особистість, яка формується, оскільки не може забезпечити достатнього рівня самоприйняття, прийняття власного досвіду, власних почуттів і переживань.

Толерантність типу «Б» характерна для особистісного способу існування,

вона є похідною процесу персоналізації й у віковому аспекті, тією чи іншою мірою, властива більшості дорослих людей. «Толерантна» особистість прагне стримуватися, використовуючи механізми психологічних захистів (раціоналізації, проекції і т.д.). Однак за своїм «фасадом» вона приховує власну нетерпимість – наростаючу напругу, невисловлену незгоду, приховану агресію. Можна стверджувати, що толерантність типу «Б» по суті справи є квазітолерантністю – несправжня, часткова, видима, умовна, штучна толерантність: «ми терпимо вас тому, що...»; «обставини так складаються, що мені доводиться вас терпіти, але...»; « у цей момент я не можу бути повністю самим собою й вимушено вдаю терпимість...»; « я терпимий до іншого тільки для того, щоб мене не чіпали, або для того, щоб отримати якусь користь для себе». Толерантність типу «Б» насправді є прихованою, відстроченою внутрішньою агресією і тісно зв'язана з нетерпимістю.

Толерантність типу «В» побудована на прийнятті інших людей, як самого себе, на взаємодії із зовнішнім і внутрішнім світом, що проявляється в діалогічній манері. На противагу насильству й маніпулюванню така взаємодія передбачає як повагу цінностей, значимих для іншого, так і усвідомлення і прийняття власного внутрішнього світу, своїх власних цінностей, цілей і бажань, переживань і почуттів. Для людини, що володіє толерантністю типу «В», напруга й конфлікти зовсім не виключені, можна сказати, вона постійно живе в ситуації напруженого існування, але не боїться бути віч-на-віч із цією напругою, гідно витримувати й стверджувати себе як безумовну екзистенційну даність. Це справжня, зріла, дійсно позитивна толерантність, заснована (на відміну від толерантності типу «А» і «Б») на більш повному усвідомленні й прийнятті людиною реальності.

У своїх проявах толерантність типу «В» асоціюється із триадою К. Роджерса: безумовним прийняттям, безоціночністю й конгруентністю [4]. Така толерантність виявляється також у міжособистісному (точніше, трансперсональному) спілкуванні персоніфікованої особистості, у структурі якої еліміновані персональний і тіньовий компоненти, тоді як прояву сутності,

навпаки, чітко виражені.

Проблема толерантності охоплює всі сфери суспільного життя нації: соціальну, релігійно-конфесійну, політичну, особистісну, міжетнічну. Сьогодні питання міжетнічної (міжкультурної) толерантності актуалізуються у світі у зв'язку із зростанням кількості міжетнічних конфліктів, загрози мирному співіснуванню та необхідності встановлення конструктивної взаємодії представників різних етнокультурних груп на міжнародному рівні та всередині національних спільнот.

Рівень міжетнічної толерантності зазвичай оцінюється у двох вимірах: психологічному – готовність до зближення або, навпаки, до неприйняття людей іншої національності; політичному – як дія або здійснювана через закон і традицію суспільна норма. Обидва виміри є сутнісною складовою феномену толерантності, високий рівень якої становить цінність і соціальну норму громадянського суспільства, забезпечує суспільно-політичну стійкість та гармонію міжетнічних взаємовідносин.

Категорія «міжетнічна» (міжкультурна толерантність) досліджується різними галузями наукового знання, що призводить до специфічного визначення її змісту. Проблема толерантності осмислюється у філософії, психології, соціології, медицині та ін. Однак, незважаючи на те, що сьогодні сформувалася низка підходів до сутнісних характеристик міжкультурної толерантності, залишається певна невизначеність цього поняття, її особливостей і компонентів, які виявляються в поведінці й діяльності людини.

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення феномена міжкультурної толерантності, на нашу думку, існує низка суттєвих ознак, які об'єднують їх. З одного боку, поняття міжкультурної толерантності передбачає взаємне усвідомлення культурного «Я» і культурного «Іншого», їх несхожості, а також готовності діяти у відношенні один одного, виходячи з «презумпції нерозуміння», відмовившись від часто упереджених оцінок, дій і вчинків (О. Генісаретський). З іншого боку, дане поняття має включати смислові компоненти, що виражаються в здатності захисту себе від негативних проявів

«Іншого» на основі взаємної терпимості (С. Бондирєва) та активне усвідомлення один одного як цінності, джерела духовного взаємозбагачення (К. Мур, М. Рожков, М. Ковальчук та ін.).

Таким чином, під міжкультурною толерантністю будемо розуміти комплекс якостей особистості, які дозволяють їй виявляти терпимість, повагу і доброзичливе ставлення до представників інших етнокультурних спільнот і феноменів інших етнокультур. Даний комплекс виражається в розумінні значущості культурного «Іншого», сприйнятті його як рівноправного суб'єкта взаємодії, у визнанні його права на несхожість і своєрідність, у здатності захистити себе від негативного впливу з боку «іншого» на основі терпимості.

Формування толерантності – спільна справа багатьох державних і суспільних інститутів, але головне навантаження й відповідальність за роботу в даному напрямку лягає саме на освітні установи, їх полікультурне середовище.

Ми розглядаємо полікультурне середовище вищого навчального закладу як духовно насичену атмосферу ділових і міжособистісних контактів, що обумовлює світогляд, стиль мислення й поведінки включених у неї суб'єктів потребу, що стимулює в них прилучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей; простір позитивної взаємодії індивідів, груп, культур, що представляють різні етноси, культури, релігії й т.п.; установу з багатокультурним контингентом, що включає різновіковий, багатонаціональний і різноконфесійний професорсько-викладацький і студентський склад, яка покликана задовольнити освітні, соціокультурні й адаптивні потреби молоді, яка навчається.

На основі вивчення проблеми дослідження виявлено ознаки впливу полікультурного середовища вишу на особистість студента, які полягають у наступному: прийняття студентом вищої освітньої установи як суб'єктивно значимого простору з його множинними характеристиками (функціональними, предметними, естетичними та ін.), що надають можливості спілкування й переживання свого перебування в ньому (почуття комфортності, належності до студентського співтовариства); відкриття для себе можливостей самореалізації

в навчальній, інформаційній, позааудиторній сферах навчального закладу, сфері міжособистісного й міжетнічного спілкування, партнерства; вибір особисто для себе сфери взаємодії (клуб, центр, науковий гурток, творче об'єднання, спортивна секція й т.п.), що забезпечує повноцінне, неформальне, творче спілкування й взаємодію; сприймання полікультурного середовища навчального закладу як джерела додаткового особистісного досвіду.

Полікультурна освітня установа як локальне соціальне утворення є модулем цілісного полікультурного освітнього простору. Це не просто інститут формування знань, умінь, навичок і організації виховного впливу, у якому здійснюється поєднання загальнокультурного, соціального, властиво освітнього й особистісного. Це особливий рівень існування педагогічної діяльності, на якому загальноосвітня установа представлена як частина конкретної суспільної структури, що забезпечує педагогічну підтримку адаптації особистості в полікультурному середовищі.

Формування толерантності студентів у полікультурному просторі навчального закладу передбачає наступні завдання:

1. Культивувати позитивне ставлення до людей різних національностей, що проживають у регіоні, їх мов, традицій, соціальних цінностей.
2. Виховувати в студентів глибоку повагу до народів, що населяють рідну країну, регіон.
3. Забезпечити кожному студентові (споконвічно носієві рідної культури) входження в культуру світову.
4. Формувати інтернаціоналізм, базову культуру особистості, орієнтувати на національні й загальнолюдські моральні цінності, кращі досягнення людської цивілізації й усвідомлювати приналежність до світового співтовариства.
5. Виховувати в душі миру й поваги до всіх народів Землі, їх етнонаціональних особливостей.
6. Звертатися до національної гідності й почуттям людей, стимулювати непримиренне ставлення до прояву шовінізму, націоналізму й расизму.

Для успішного вирішення зазначених завдань потрібно звертати серйозну увагу на середовище освітньої установи, щоб вона стала місцем можливої культурної дискусії, дозволила студентам пережити особистісні відмінності, навчитися вирішувати проблеми й конфлікти міжкультурної взаємодії шляхом діалогу, співробітництва й компромісів, сформувати систему цінностей, пов'язаних з реальністю моделі миру; дати уявлення про сенс існування людини, найважливіші життєві проблем людини і людства в цілому; сформувати особистісні якості, необхідні людині в процесі інтеграції в іншу культуру; навички толерантної поведінки в полікультурному суспільстві.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі розвитку суспільства актуалізується проблема міжкультурної толерантності з метою забезпечення продуктивної взаємодії в полікультурному просторі. Сприятливі умови для формування міжкультурної толерантності існують в полікультурному середовищі закладів вищої освіти, де можливо забезпечити : розуміння кожним студентом унікальності інших народів, різноманіття їх культур і історичних особливостей; цілеспрямоване й планомірне, систематичне навчання відмові від насильства, використанню мирних засобів для вирішення конфліктів, усунення розбіжностей; виховання поваги до інших, солідарності, які базуються на усвідомленні й прийнятті власної самобутності, здатності до визнання множинності людського існування в різних культурних і соціальних контекстах. Подальшого вивчення вимагають питання створення ефективного полікультурного середовища в кожному навчальному закладі, його впливу на виховання толерантності студентів.

Список використаних джерел

1. Бирко Н. М. Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Житомир, Житомирський державний університет імені І. Франка, 2014. 261 с.
2. Брюховецька О. Толерантність як професійно важлива якість керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Післядипломна освіта в Україні*. 2016. №1. С. 73–78.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009. 1736 с.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. М.: «Прогрес». 1994. 480 с.
5. Современный словарь иностранных слов. СПб: Дуэт. 1994. 610 с.

References

1. Byrko, N. M. (2014). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do formuvannia tolerantnosti uchniv pochatkovoї shkoly* [Preparing future teachers for the formation of tolerance of elementary school students] (Unpublished doctoral dissertation). Zhytomyr I. Franko State University, Zhytomyr [in Ukrainian].
2. Briukhovetska, O. (2016). *Tolerantnist yak profesiino vazhlyva yakist kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu* [Tolerance as a professionally important quality of the head of a comprehensive educational institution]. *Postgraduate education in Ukraine*, 1, 73–78 [in Ukrainian].
3. Busel, V.T. (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Kyiv, Irpin: Perun [in Ukrainian].
4. Rodzhers, K. (1994). *Vzglyad na psihoterapiyu* [A look at psychotherapy]. Moscow: Progress [in Russian].
5. *Sovremennyiy slovar inostrannyih slov* (1994). [Modern dictionary of foreign words]. St. Petersburg: Duet [in Russian].

В статье рассматриваются вопросы формирования толерантности студентов, в частности межкультурной толерантности, которая особенно актуальна в современных условиях. Акцентируется внимание на возможностях поликультурной среды вуза в этом плане. Раскрыта сущность понятий «толерантность», «межкультурная толерантность», «поликультурная среда учебного заведения», проанализированы основные функции толерантности, раскрыты задания формирования толерантности студентов в вузе.

Ключевые слова: *толерантность, межкультурная толерантность, студенты, функции толерантности, поликультурная среда, заведение высшего образования.*

The processes of globalisation and democratisation at the end of the 20th and at the beginning of the 21st centuries put on agenda the task of development in the younger generation of fundamentally new qualities associated with: tolerant attitude to differences – to everything that goes beyond the usual perception of certain ethnic groups. Nowadays this problem is extremely important for all countries of the world, including the multinational Ukraine. The problem of

intercultural tolerance is investigated by many Ukrainian scientists, but some aspects of the problem should be still discussed. First of all we mean the possibilities of multicultural environment of higher school in the development of intercultural tolerance. So, the aim of this study is to define the meaning of terms «tolerance», «intercultural tolerance», «multicultural environment» and to reveal the peculiarities of formation of intercultural tolerance of future specialists in multicultural environment of higher school. The following research methods have been used: theoretical methods (analysis of scientific sources for the systematisation and generalisation of available data, defining of the essence of basic concepts, identification of the current state of the problem under consideration and possibilities for its solution); empirical methods (observation (direct and indirect) of the students' behaviour during their study, of their participation in extra-curricular activities, of their communication with representatives of different nationalities). The results of research: It was revealed that the term «tolerance» is defined as respect, acceptance and proper understanding of rich diversity of our world's cultures, our forms of self-expression and the ways of manifestation of human individuality. It is promoted by knowledge, openness in communication, freedom of thought, conscience and beliefs. Tolerance is a harmony in diversity. This is not only a moral obligation, but also a political and legal need. Tolerance is a virtue that makes possible the attainment of peace and promotes the replacement of the culture of war with the culture of peace. With regard to «intercultural tolerance», this term is often used in scientific literature alongside with the term «interethnic tolerance». Thus we understand the intercultural tolerance as a complex of abilities of an individual allowing him / her to demonstrate tolerance, respect and benevolent attitude towards representatives of other ethnic-cultural communities and phenomena of other ethnic cultures. This complex is expressed in understanding of significance of others, in perceiving them as equal subjects of interaction, in recognising their right to dissimilarity and originality. It was proved that multicultural environment of higher schools is very important in the development of intercultural tolerance of future specialists. Practical and theoretical value of the study: the necessity and possibilities of the formation of intercultural tolerance in the multicultural environment has been shown. Questions for the further investigation: the ways of creation of the multicultural environment in the system of higher and secondary education and its influence on the development of intercultural tolerance.

Key words: *tolerance, intercultural tolerance, students, functions of tolerance, multicultural environment, higher school.*